

ЕТАПИ НА ПРОЦЕСА НА СОЦИАЛНА АДАПТАЦИЯ НА ВОЕННОСЛУЖЕЩИТЕ

ВЕНЕЛИН КР. ТЕРЗИЕВ, СЕВДАЛИНА ИЛ. ДИМИТРОВА

STAGES OF THE SOCIAL ADAPTATION PROCESS OF MILITARY PERSONNEL

VENELIN K. TERZIEV, SEVDALINA I. DIMITROVA

ABSTRACT: *This paper, originating from the understanding and approaches to the term „adaptation“, explores and analyses the stages of the social adaptation process of military personnel, discharged from service, which along with getting to know the psychological and professional aspects of the process allows the elaboration of a practical model of social and psychological adaptation of this population category. The scientific aspirations of the authors of this paper are focused on the specific characteristics of military service and the specific competences, which require the implementation of specific methods and means of professional orientation, preparation for settling and acquiring a new profession in the changed living environment*

KEYWORDS: *adaptation, professional orientation, professional retraining, social adaptation, social and psychological adaptation, social and pedagogical adaptation.*

Изграждането на система за социално-психологическата адаптация на освободените от военна служба военнослужещи и членовете на техните семейства, изисква от субектите на социалната дейност да разбират същността на този процес, да знаят критериите за адаптираност и механизмите на адаптацията.

Изходна основа на изследванията ни в тази посока е кратката ретроспекция на понятието „адаптация“, изучавано от психологическата литература. Според нея понятието „адаптация“ в обществения живот, произлязло от биологията, се разглежда като механизъм за биологическо приспособяване на различните видове от животинския и растителния свят към изменчивите условия на обитаваната среда. Самото възникването на термина „адаптация“ (от латинското *adapto*- приспособявам) се отнася към втората половина на XVIII век. Въвеждането му в употреба е свързано с името на немския физиолог Ауберт, който използвал този термин за характеристика на явленията за приспособяване на чувствителността на зрителните органи и слуха, което се изразява в повишаване или понижаване на чувствителността в отговор на действието на адекватния дразнител.

Наред с това големият интерес към проблема за адаптацията на човека дава възможност да се говори не само за многостранност и даже за универсалност на класа адаптивни явления, но и за значителни разминавания в теоретическите и методическите подходи за определяне на нейната същност, за междудисциплинарна разединеност на нейните изследвания, на определенията на понятието „адаптация на човека“. „Адаптацията като обект на изследване е своеобразен научен кръстопът, където се кръстосват магистрални направления на изучаването на водещи фундаментални проблеми... този кръстопът се отнася и за категорията най-сложни, аварийно опасни: тук все още няма достатъчно сигурна система от показатели на движението“- отбелязва се в колективния научен труд на редица учени в техните колективни разработки.

Анализът на научната литература показва, че днес съществуват основно два вида подходи за разбиране на същността на „адаптацията на човека“.

Представителите на първото направление виждат същността на адаптацията в приспособяването на организма и личността към въздействието на нови дразнители или към изменилите се като цяло условия на живот и дейност.

Основното съдържание на процеса на адаптация те считат привикването, промяната (разрушаването) на стария динамичен стереотип и формирането на нов.

Такъв подход е напълно приемлив при оценка на биологичната, физиологичната, психофизиологичната и психологичната адаптация на човека към съответните условия на военната служба, но той не може да бъде признат за достатъчен при изследването на адаптацията на военнослужещия, освободен от военна служба към социалните и социално-психологичните фактори на цивилния живот след уволнението.

Първият подход за разбиране на същността на адаптацията се състои в това, че адаптацията е процес на приспособяване или на „пригаждане”, на „оживяване”, на „приспособяване” на човека към нови условия на жизнена дейност [1-4]. Началото на това направление се намира предимно в биологичното разбиране на адаптацията, което не отчита нейната сложна социална детерминираност, активността на човешкото съзнание.

Неудовлетвореността от „традиционния” възглед относно адаптацията на личността само като приспособяване, привикване към определени условия предизвикала редица учени да търсят в своите разработки, в които се правят опити да се излезе от рамките на обикновеното определение на даденото явление.

Привържениците на второто направление считат, че в процеса на адаптацията личността не само се приспособява към средата, но и активно взаимодейства с нея, приспособявайки я към себе си, изменяйки я според собствените си интереси [5-7].

Този подход дава възможност адекватно да се разбере същността на активността на личността в процеса на адаптацията ѝ в колектива, да се разграничи понятието биологична и социална адаптация като взаимосвързани, но явления от различни нива. Дали индивидът се приспособява към света или адаптира към света своите изходни интереси, съобразно динамичните промени в социалната среда, във всички случаи той отстоява себе си пред света в тези свои прояви, които вече са били и продължават да са в него и които постепенно се разкриват. Така че под адаптация се разбира тенденцията на субекта към реализация и възпроизводство в условията на нова дейност на вече налични у него стремежи, насоченост към осъществяване на такива действия, чиято целесъобразност е била потвърдена от предходния опит (индивидуален или родов).

Процесът на социална адаптация на военнослужещите, освободени от военна служба протича в определена логическа последователност, като отделните етапи в своята съвкупност дават представа за технологията на адаптационния процес. Всеки от тези етапи се отличава с определени характеристики и паралелно с това се явява база за следващия. Става дума за етапите на подготовка за освобождаване от военна служба, професионална подготовка, устройване на работа, усвояване на новата дейност [1-4].

Подготовка за освобождаване от военна служба

Рамките на дадения етап съвпадат по време с мероприятията за подготовка и освобождаване на военнослужещия от редовете на армията. Рехабилитационните и адаптационните мероприятия се провеждат в мястото на службата и пребиваването на военнослужещия и на неговото семейство. Основното съдържание на дейността на този етап е подготовката на военнослужещия за бъдещото освобождаване. Тук е важно да се помогне на всеки военнослужещ да осъзнае, че излизането от редовете на армията е закономерен и естествен факт от неговата професионална биография. Важен момент е да се намали вероятната обида, да се запази способността обективно да се оценява ситуацията. Стремещът на специалистите през този етап е към разширяване на информираността на

военнослужещите за цивилната дейност, за пазара на труда, за своите професионални възможности. Работата се осъществява по групи на семинари-тренинги, провеждани от психолози и професионални консултанти. Резултат от проведената работа е достигането на необходимото равнище на готовност на подлежащия за освобождаване военнослужещ за смяна на професията. Това позволява да се намали излишното психологическо напрежение и известната агресивност през следващите етапи на адаптация.

Готвещите се за преминаване в запас офицери и техните семейства, остро се нуждаят от информационно-методически и информационни материали по различни въпроси, свързани с тяхното поведение на етапа на прехода към новите условия на живот и дейност.

Етап на професионална подготовка

Психологическата готовност към смяна на професията е състояние на човека, характеризиращо се с равнище на формиране на редица личностни качества, влияещи върху ефективността на професионалната ориентация, а също с наличието на определени знания, навици и умения за професионална дейност. Става дума не толкова за готовност за успешна работа по една или друга нова за човека професия, колкото до готовност за самия процес на преориентиране като специфична дейност, свързана със събиране и анализ на информация за пазара на труда, с изучаване на собствените възможности, с придобиване на необходимите знания и навици за работа и с търсене на оптималното за него работно място.

Целта на психологическата помощ на този етап на работа, е определянето на степента на съответствие на индивидуалните качества на военнослужещия на изискванията на бъдещата специалност, осигуряване на правилността на избора на профил на обучение и учебно заведение. През този период се провеждат психодиагностични изследвания на професионалните интереси и способности, изготвят се конкретни препоръки за целенасоченото развитие на психологическите качества на военнослужещия, явяващи се професионално важни за бъдещата дейност. Не по-маловажно е и оказването на помощ в организирането на самостоятелната работа по усвояване и затвърдяване на новите знания, с цел адаптация към процеса на обучение.

Целесъобразно е да се проведе професионално ориентиране, което позволява да не се изразходват напрасно време и средства, а да се започне обучение по вече избраната професия. Сред методите и формите на такава професионално ориентираща работа, най-голямо разпространение получават:

- специално организираното наблюдение на човека и професионално ориентиращата интерпретация на резултатите от неговата дейност;
- провеждането на професионално ориентирани консултации (беседи);
- използването на тестови и други психодиагностични методи за изучаване на интересите, склонностите, способностите, личностните свойства и качества на офицера;
- прилагането на игрови и тренинг методи и средства за активизиране на професионалния избор;
- използването на специална апаратура и тренажори за отработване на професионалните навици и изучаване готовността на човека за усвояване на новите професионални действия;
- разпространяването на информационна литература, на информация за свободните места на регионалния пазар на труда;
- изучаването на професионалните графични материали за различните специалности, на ресурсите на телекомуникационните мрежи.

В началния стадий на организацията на психологическата помощ на военнослужещите, освободени от военна служба и на членовете на техните семейства, пред специалистите-психолози се поставя задачата за изпреварване на стандартната грешка от преувеличаване на

ролята на тестовите методики в психокорекционната работа, от подмяната на адаптационните мероприятия с диагностични. За да се избегне подобно „изкривяване” в дейността на консултантите, тяхното внимание е насочено върху: разработването на програми на диагностичните процедури, в които влизат необходимо и достатъчно количество тестове, използвани от специалистите през етапа на първичната помощ; върху обучението на специалистите на методиката на тестиране; върху обработката на тестовия материал с изчислителна техника; върху обучението на психолозите на съвременни методи за оказване на психологическа помощ.

Важна роля в професионалната ориентация на военнослужещите се отнежда на груповите форми на психологическа работа, каквито са тренинг- семинари, които позволяват да се преодолее и отслаби действието на социалните постановки и стереотипи, пречещи на адаптацията; да се намали присъщата им известна ригидност; да се измени песимистичната представа за самия себе си и околната действителност; да се формира у тях стремеж към активно участие в живота в новите условия [5-7].

Такива тренинг-семинари позволяват да се решават и социално-педагогическите задачи, а именно: да се покажат възможните направления на приложение на творческите способности в условията на новия социум; да се потвърди съответствието на професионалните базови навици на потребностите на предстоящата дейност; да се демонстрират собствените възможности за запазване на високия социален статус в цивилния живот; да се посочат сферите на рационално използване на силите и на активност в новите условия и др.

Психологическото съпровождане на процеса на подготовка е важен компонент на социално-психологическата адаптация на военнослужещите от запаса, тъй като то е насочено към формирането на навици за саморегулиране и управление на собственото поведение, способства за формиране на активността на личността вече на етапа на устройство на работа.

Етап на устройство на работа

На този етап помощта за военнослужещия се състои в съвместната, заедно с него, оценка на готовността му за търсене на работа. В хода на търсене на работа е важно да се запази у военнослужещия от запаса настойчивостта и увереността в себе си, особено след няколко отказа за устройство на работа, да се изключат неоправданите преходи от наивен оптимизъм към тотален песимизъм. Той трябва добре да познава своите силни страни и последователно да търси „своята” работа, но в същото време да бъде готов на временни компромиси при подбора на работа, изхождайки от ситуацията на пазара на труда. Специалистите-психолози обясняват, че търсенето на работа, също е работа, запознават военнослужещите със съществуващите технологии за ефективно търсене и ефективно намиране на работа.

Етап на усвояване на новата дейност

На този етап е необходимо да се покаже на военнослужещия, че със самия факт на намирането на работа, проблемите за влизане в цивилната сфера все още не са приключили. Пред него предстои продължителен и противоречив процес на усвояване на новите задължения и новата система от взаимоотношения в гражданския социум, който е устроен съвсем не така, както военния. Преминаването към нова система на взаимоотношения е трудно винаги, но особено- в зряла възраст. Военнослужещите следва да са готови за сериозни трудности по този път, често съпроводени с промяна на редица свои навици и строг самоконтрол.

През този период психолозите и специалистите по професионално ориентиране помагат на военнослужещите от запаса правилно да построят отношенията си с колегите и ръководството, да избират маниер на поведение и общуване с околните, да преодоляват

трудности, възникващи при усвояване на новата професия, да не падат духом при неуспешен старт. Ролята им е да помагат да се разбере, че в условията на пазарни отношения готовността за смяна на работното място трябва да бъде практически постоянна.

Основните цели (за оценка) са:

- оценка на социалното самочувствие на военнослужещите, участващи в бойните действия;
- посочване на кръга от проблеми, с които се сблъскват военнослужещите след извеждане от Въоръжените сили (социални, психологически, битови и т.н.);
- анализ на зависимостта и удовлетвореността на военнослужещите от своя социален статус, от общественото мнение, и др.;
- оценка на степента на посттравматичните стресови разстройства, получени в резултат на участие във военни мисии;
- прогнозиране на основните направления на работа с тях по психологическа а, често, по медико-психологическа рехабилитация и социална адаптация.

Целта на подобен проект е създаването на комплексна система за медицинска, психологическа и социална рехабилитация на военнослужещите, преминали в запас. С тяхно участие, за да се постигне възстановяване на психическото равновесие и на комплекса психически реакции на участниците във военни действия, адекватни на изискванията на обкръжаващата ги среда, се създава система от рехабилитационни мероприятия, която включва:

- психодиагностика на актуалните психически състояния;
- възстановяване на психическата дейност;
- възстановяване на индивидуално-психологическите характеристики;
- укрепване на психическите реакции и на психологическите характеристики на личността в пределите на нормата;
- привличане на личността в системата от социални отношения, развитие на социалната активност.

В хода на практическата работа по психодиагностиката и оказването на психологична помощ едно от обстоятелствата, предизвикващи затруднения в реализацията на целта и задачите на проекта, се явява липсата у много военнослужещи на осъзнаване на необходимостта от получаване на психологическа помощ. Причината най-често е поради страх да получат психиатрична диагноза, тъй като при много от тях психологическата помощ е асоциирана с психиатрия и психиатрично лечение. Във връзка с това обстоятелство е целесъобразно реализирането на мероприятия по разясняването на същността и природата на психологическите последици от военни действия, техния закономерен характер на етапа на последваща адаптация, а също на характера и съдържанието на възможната психологична помощ.

По такъв начин, като важни резултати, изискващи съществена корекция на понататъшната работа по социалната адаптация на военнослужещите, участващи във военни действия, са направени изводи за това, че посттравматичните явления се развиват вече след връщането на човека към обичайните условия на жизнена дейност след пребиваване в екстремална обстановка. Именно на този етап често протича допълнително психотравмиране и вече обичайните, така наричани нормални условия на мирния живот, за много участници в бойните действия, те стават източник на стрес и негативни психически изменения.

Обяснението на дадения феномен следва да се търси в особеностите на социалната среда, с която се сблъсква военнослужещият от запаса, особено, ако е участвал във военни действия, на етапа на неговата социална адаптация. Именно социалната среда става основен фактор за успешна рехабилитация или обратно.

Човекът със своето военно минало, с опита на преживяванията, излизащи извън пределите на обикновения човешки опит, след връщане към цивилния живот остава на четири очи със своите проблеми. Естественото човешко желание да споделя едни или други преживявания с някого, потребността от емпатия, остават нереализирани, тъй като според неговото субективно мнение тези преживявания от никого не могат да бъдат възприети и разбрани правилно и в пълна степен.

Изключването на военнослужещия, преминал в запас, от системата на социалните връзки със своята среда, тоест разрушаването на състава на създадената група, на тези отношения, които са се развили там, в екстремална обстановка, когато тези отношения значат за човека много повече, отколкото всички останали ценности на този живот, придобива психогенен характер и в комплекс с останалите фактори, води до социална и психическа дезадаптация на личността.

Усещането за безсмисленост и безполезност на всичко, което преживява през периода на военната служба, на войната, в бойна обстановка, чувството за вина, че е оцелял, са фактор, който е обусловен от общественото мнение и отношението на обществото към целите, задачите и равносметката на дадения конкретен въоръжен конфликт.

Ситуацията в семейството, когато най-близките хора често сами са субекти на травматичен стрес и се нуждаят от психологическа помощ и рехабилитация, очакването в продължение на дълго време на най-страшното, което може да се случи с любимия човек по време на война, напълно естествено предизвикват определени негативни психически изменения.

Реализацията на процеса за социална адаптация на военнослужещи, освободени от военна служба и на членовете на техните семейства, се осъществява по различни направления, едно от които се явява тяхната преквалификация в конкретни, изисквани от региона на пребиваване, професии. Това направление става доминиращо в системата за тяхната социална адаптации в Българската армия.

А това означава, че военнослужещият може да премине обучение по граждански специалности:

- по време на военната служба, преди преминаване в запас или оставка;
- преди освобождаването от военна служба- при преподготовка в специализиран учебен център;
- няколко години преди освобождаването- при задочно или дистанционно обучение в университет;
- след освобождаване от военна служба и преместване на постоянно местожителство, преди устройването на работа;
- след устройване на работа в предприятие по неговото професионално направление, в отрасли и други професионални учебни центрове или на работното място.

За реализация на образователните програми за преподготовка и повишаване на квалификацията на военнослужещи, преминали в запас и на членовете на техните семейства, следва да се разработват специални курсове, да се прилагат модулни програми, създават се специализирани учебни центрове и т.н. Процесът на преподготовка на освободените от военна служба военнослужещи непрекъснато се усъвършенства в съответствие с изискванията на Българската армия.

В заключение, като цяло изследваното направление на дейност може да се оцени като съществено, значимо, важно, обаче не приоритетно в системата за социална адаптация на военнослужещите, освободени от военна служба и на членовете на техните семейства. Изучаването на опита на работа в това направление, а също опитът на други страни показва, че преквалификацията е важен, но само един от елементите на процеса на адаптация, че

получаването от уволняваните военнослужещи на нова специалност не решава всички техни проблеми. Освен това, даже създадената към днешно време система за тяхната преподготовка не е освободена от съществени недостатъци.

Главният недостатък на такъв подход се състои в това, че тук не е реализирано изискването на известния дидактически принцип- за индивидуален и групов подход в обучението. Този подход не предполага различия в професионалната преподготовка на бившия вече военен лекар, на военния финансист, на военния преподавател по обществено-хуманитарни дисциплини и някои други категории от офицерите, на които преподготовката от такъв тип е, като правило, излишна.

Освен това, вече съществуващият анализ показва, че интересът на всяко гражданско учебно заведение към въпросите на преподготовката на военнослужещите, освободени от военна служба, се състои преди всичко, в привличането на средства за организацията на преподготовката на всякакви категории от населението. Проблемите на адаптацията на хората към новите условия на живот, тяхното устройване на работа с максимална полза за развитието на региона, не се отнасят до учебните заведения, защото тези функции не са присъщи на последните.

Следователно, познаването на психологическите и професионалните аспекти на адаптация на военнослужещите, освободени от военна служба и на членовете на техните семейства, е в основата на създаването на методика за социална адаптация, и постигането на житейски баланс за изследваната категория, съобразно новите условия на житейска дейност. А това изисква взаимодействието на различните структури и органи, ангажирани с този процес, чиито аспекти са обект на по-нататъшните ни изследвания.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Терзиев, В.**, С.Димитрова, Професионалната и психологическата адаптация- основа на социалната адаптация на военнослужещите, освободени от военна служба, Годишна университетска научна конференция, 3-4 юли 2014, Велико Търново.
2. **Dimitrova, S.**, V. Terziev, The Social Adaptation of the Military, Disharget from Military Service- Necessary or by Request, 11th International Academic Conference, Reykjavik, 2014.
3. **Terziev, V.**, S.Dimitrova, Social Adaptation as a Social Process in the Adaptation of Military Personnel, I Международная (X Всероссийская) научно-методическая конференция (заочная) „Инновации и наукоемкие технологии в образовании и экономике”, Башкирский государственный университет, Уфа, 2014.
4. **Terziev, V.**, S.Dimitrova, Implementation of a Working Model for the Process of Social Adaptation of Former Military Personnel and their Families, 12th International Conference Information Technologies and Management 2014, Information Systems Management Institute, Riga, Latvia.
5. **Terziev, V.**, S.Dimitrova, A New View on Social Adaptation of the Military, Discharged from Military Service, International Scientific Conference „Economics and Management- 2014 (ICEM-2014), Riga, Latvia.
6. **Dimitrova, S.**, V. Terziev, Social and Educational Conditions for Adaptation of Former Military Personnel and Their Family Member, International Scientific Technical Conference, Veliko Tarnovo, 2014.
7. **Dimitrova, S.**, V. Terziev, Theoretical Study on a Pilot Implementation of a Working Model of the Process of Social Adaptation Former Military Personnel and Their Families in Bulgaria, International Scientific Technical Conference, Veliko Tarnovo, 2014.